

Людмила ДЕРЕВ'ЯНКО,
*кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри українознавства,
культури та документознавства
Національний університет
«Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»,
м. Полтава, Україна*

Світлана ДОРОШЕНКО,
*кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри українознавства,
культури та документознавства
Національний університет
«Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»,
м. Полтава, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИЙМЕННИКОВО-ІМЕННИКОВИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ У ТВОРАХ ФЕОДОСІЯ РОГОВОГО

Прийменники як окремий тип слів-морфем у сполученні із субстантивами найбільш промовисто реалізують синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення. Увага до прийменників зумовлена багатоаспектністю і широтою визначення їхньої лінгвістичної природи, важливою роллю в пізнанні алгоритму взаємодії компонентів мовної системи, наявністю різних поглядів на сутність і специфіку лексем цього класу.

У творах Феодосія Рогового наявні численні прийменниково-іменникові структури, які реалізують семантику неозначеної / означеної часової тривалості, неозначеної / означеної попередності, неозначеної / означеної наступності, приблизного часу.

Події, що відбуваються паралельно і з погляду хронології накладені одна на одну, кваліфікують як одночасні. Одночасність диференціюють на неозначену часову тривалість та означену часову тривалість дії. Неозначена тривалість – це відсутність характерної ознаки (часової локалізації), за якою

встановлюють час перебігу дії [6; с. 85]. У творах Ф. Рогового її репрезентує структура **prep в (у) + Nacc**, яка узагальнено позначає час дії, напр.: *У той день ранньої весни сорок третього року ми з батьком лаштувалися на фронт* (4, с. 19); *В цю мить* чомусь згадалося дитинство: човен, рибалка, гачок (4, с. 12). Найчастіше темпоратив **prep в (у) + Nacc** актуалізує семантику „відрізок часу, у рамках якого відбувається дія або коли наявний який-небудь стан”. Його повнозначними компонентами є субстантиви з часовим і нечасовим значенням, напр.: *І серце в той день не тріснуло...* (4, с. 123); ... *Всюдиможні молодіці перевезуть його [кінський гній] ще в лютневу завірюху в парники, розстелять наспід під просіяну землю, посіють на ній нову розсаду та й покриють стеклами, щоб збирали сонце для росту* (4, с. 122 – 123).

Виявлено також конструкції з похідними часовими прийменниками, які передають семантику неозначеної тривалості, зокрема темпоратив **prep під час + Ngen**, напр.: ... *Теодосій Корнійович під час тих христин був на курсах удосконалення в Полтаві* (5, с. 11). Виділена синтаксема реалізує значення часу, цілком охопленого дією, вона називає подію, одночасно з якою відбувається інша дія. Одночасний перебіг кількох явищ або процесів маніфестує конструкція **prep разом з (із) + Ninstr**, напр.: *Якось у неділю прийшли ми разом із сонцем до річки* (4, с. 10).

Означену тривалість дії у творчій спадщині Ф. Рогового передають структури **prep на + Nacc**, **prep за + Nacc** з первинними прийменниками **на, за**. Так, темпоратив **prep на + Nacc** репрезентує семантику чітко визначеного часу дії, напр.: *І життя в ній [вербі] лишилося зовсім мало. Ну, може, на рік-два – та й звалиться* (4, с. 6); *Тодось на хвильку, на одну-єдину, встиг уявити себе малим-манюсіньким, посміхнувся тому дитяті і ... спохмурнів* (4, с. 132).

Часова синтаксема **prep за + Nacc**, як і попередня, експлікує означену тривалість, тобто час, цілком зайнятий дією, і є синонімічною до структури **prep через + Nacc**, напр.: *За тиждень – перша тобі пречиста п'ятниця, престольний празник ...* (5, с. 16).

Семантику неозначеної попередності позначає темпоратив **prep під + Nacc**. Він містить указівку на момент або період часу, перед яким здійснюється дія. Саме ця структура маніфестує значення відносно близької щодо часового орієнтира неозначеної попередності, а отже, передає максимальне наближення до межі прямого часу, напр.: *Якось **під весну** спродала Оляна все до аршина полотна та й послала гроші в сибірський шпиталь Никифорові на дорогу* (4, с. 115).

На відміну від неозначеної, означена часова попередність являє собою проміжок часу чи момент, що репрезентує кінцеві рамки часу, повністю охопленого дією [3 с. 52]. Темпоратив **prep до + Ngen** експлікує семантику означеної тривалості часу, тобто повне охоплення явищем проміжку часової попередності. Межа реалізації дії в часі є його домінантною семою напр.: *Давай хутчіше, аби **до вечора** вивершити* (2015, с. 17); ***До осені** [теля] підросте – продамо* (4, с. 118).

Конструкцію **prep на + Nacc** кваліфіковано як таку, що маніфестує семантику одночасності [2, с. 339]. У сполученні з первинним прийменником **на** функціонують субстантиви на позначення частин доби, пір року, свят або періодів життя людини, напр.: *[Никифор] **на спаса** як запряже їх [чоботи], то аж **на зелені святки** стягне, коли вже ферму на «зелений конвеєр» випровадять* (4, с. 120); ***На ранок** вони [очі] ставали такі червоні, такі набряклі, що [Оляна] дітей рідних не пізнавала* (4, с. 115).

Синтаксему **prep в (у) + Nlok** використовують для точного номінування періоду життя, місяця чи року дії, напр.: ***У дитинстві** [з Олексою] ми навіть дружили* (4, с. 10); ***А в сорок сьомому** мати продала його [човна] за мірку жита* (4, с. 10).

Темпоратив **prep о (об) + Nlok** може називати приблизні часові межі певного явища чи події. «Ця семантика реалізується тоді, коли повнозначним компонентом розглядуваного темпоратива є іменник – назва загального часового поняття» [3, с. 47]. У складі аналізованої конструкції регулярно функціонує лексема **пора**, напр.: *Сіяти можна ще і **об цій порі*** (4, с. 123).

Семантику часової попередності передає конструкція **prep перед + Ninstr**, напр.: *Перед досвітком* похолоднішало (4, с. 98); ... У такому [одязі] ходили і ми, і воїнські люди, і жовнинські ходили ще й *перед війною сорок першого* ... (5, с. 9).

Часова синтаксема **prep на + Nlok** передає значення моменту здійснення дії; повнозначним компонентом у складі аналізованого темпоратива є лексема – назва частини доби за положенням Сонця, напр.: *На світанку* мене збудили чийсь окрики, незвична стукотнява (4, с. 21); [Никифор] не хотів чути навіть півнів *на світанні*, бо наслухався тієї всячини – в голові, як на ярмарку (4, с. 113).

Співвідносні темпоративи **prep по + Nlok – prep після + Ngen** є найтиповішими репрезентантами семантики неозначеної часової наступності, тобто проміжку часу, після якого має місце дія чи процес. Реалізуючи загальне відношення наступності стосовно часового орієнтира, вони називають дію, що відбувається після певного явища чи події [3, с.104 – 105]. У структурі першого темпоратива наявний непохідний прийменник **по**, у складі другого – похідний прийменник **після**, напр.: – *Щось ми бачимось з тобою в рідку стежку... Та й то оддаючи, – зауважив дядько Яків по паузі* (4, с. 5) – *Але родило їх [кавунів], що після спаса* [я] вивозив дубчаком на городський базар, а іноді і в самий Кременчук (5, с. 260).

На відміну від часової попередності, часова наступність позначає початок тривалості якоїсь дії після іншої дії чи явища. Прийменниково-іменникові конструкції із семантикою означеної наступності трактуємо як такі, що відтворюють початкову зовнішню межу дії, яка цілком охоплює наступний у перебігові проміжок часу. Вирізане значення репрезентують темпоративи **prep з (із, зі) + Ngen**, напр.: *Отак воно й [Гані] з самого молоду в житті пішлося...* (5, с. 261); *Бо голова не може гарантувати, що на трудовень видасть обіцяне з весни* (4, с. 123). Цілком солідаризуємося з думкою Р. І. Вихованця про те, що виокремлені синтаксеми „вказують на тривання наступного явища поза межами часового орієнтира (означена тривалість), але

водночас позначають початок перебігу явища всередині часового орієнтира і підкреслюють домінуюче в них значення початкової часової межі” [1, с. 143].

Зазначимо, що прикметною особливістю мовного стилю Ф. Рогового є уживання в одному реченні кількох темпоративів з різним значенням, напр.: *А може, саме в ту мить* [дядько Яків] *готує мені якусь невигадану оповідку – за свого віку* всякої долі *перепробував* (4, с. 5). Структура **prep в (у) + Nacc** узагальнено позначає час дії, тоді як конструкція **prep за + Ngen** передає семантику означеної часової тривалості й корелює з темпоративом **prep протягом (упродовж) + Ngen** (*за свого віку – протягом (упродовж) свого віку*). *Кому-кому, а Левкові повіриш: за свої літа* здоровенні ноги зносили ну од сили *одні в парубоцтві* шиті витяжки з самочину та *зо дві пари кирзових чобіт у цю війну* (4, с. 125). Конструкція **prep за + Nacc** експлікує значення чітко окресленого часу та, як і в попередньому реченні, корелює зі структурою **prep протягом (упродовж) + Ngen**, а темпоративи **prep в (у) + Nlok** і **prep в (у) + Nacc** передають узагальнену часову семантику.

Отже, у творчому доробку Ф. Рогового представлені численні прийменниково-іменникові часові конструкції, здебільшого з непохідними темпоральними прийменниками. Письменник дуже доречно використовує темпоративи, що передають семантику одночасності й різночасності. Основними диференційними ознаками аналізованих конструкцій є специфічні семантичні відтінки, стилістичне маркування і сфера вживання. Характерною ознакою творчого стилю автора є використання в одному реченні декількох часових прийменниково-іменникових конструкцій.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису : монографія. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : академічна граматика / за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.

3. Дерев'янка Л. Кореляція первинних і вторинних прийменників у структурі часових семантико-синтаксичних відношень : монографія. Полтава : Астрія, 2017. 194 с.

4. Роговий Ф. Задумані вікна / упор. Ю. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2015. 148 с.

5. Роговий Ф. К. Поруки для батька : роман. Київ : Рад. Письменник, 1988. 278 с.

6. Romaniuk Switlana. Структура категорії темпоральності в сучасній українській мові : монографія. Warszawa, 2012. 235 с.